

DONATA MITAITĖ

## Istorikas apie poetą

---

Mindaugas Tamošaitis, *Mes esam Šiaurės krašto.... Poetui Eugenijui Matuzevičiui (1917–1994) – 100 metų*, Vilnius: Sofoklis, 2017, 383 p., ISBN 978-609-444-237-7

---

Eugenijus Matuzevičius – žemininkų kartos poetas, jų studijų Kaune ir Vilniuje kolega bei draugas. Nuo 1956 m. jis susirašinėjo su emigravusiu ir galų gale JAV apsigyvenusiu Kaziu Bradūnu, sudarinėjusiu Vytauto Mačernio poezijos rinkinį, persiuntė jam didelę dalį Mačernio eilėraščių (knyga išleista 1961 m. Čikagoje). Paties Matuzevičiaus gyvenimas sovietinėje Lietuvoje nebuvo lengvas ir paprastas, be kita ko, ir todėl, kad jis spausdino savo kūrybos vokietmečiu, jo brolis Leonardas buvo įkalintas ir iš lagerio paleistas tik 1956 m. Dėl ideologinio spaudimo Matuzevičiaus kaip poeto likimas išsipildė tik tiek, kiek tai buvo įmanoma nelaisvės sąlygomis. Monografiškai patyrinti jo gyvenimą ir kūrybą prasminga, šio darbo ėmėsi istorikas Mindaugas Tamošaitis, produktyvus XX a. istorijos, ypač rašytojų likimų istorijos pervartose, tyrinėtojas<sup>1</sup>.

Monografiją, skirtą Matuzevičiui, Tamošaitis pavadino citata iš žinomo poeto eilėraščio, tapusio Krinčino himnu „Mes esam Šiaurės krašto...“; bet kaip paantraštę pridėjo ir proginį akcentą – „Poetui Eugenijui Matuzevičiui (1917–1994) – 100 metų“. Valentino Sventicko prisiminimai apie poetą „Fundamentalus žmogus“, spausdinami dar prieš autoriaus pratarmę, – viena gražiausių knygos dalių, supinta iš rimtų, o kartais ir kiek komiškų asmeninio bendravimo su poetu epizodų, kurių reziumė galėtų būti kad ir tokia: „Matuzevičius iš tiesų buvo labai jautrus, viską reflektuojantis ir išgyvenantis kultūros žmogus“ (p. 13).

„Pratarmėje“ Tamošaitis teigia, kad bus „siekiama atskleisti šios asmenybės gyvenimo ir kūrybos detales“ (p. 16). Neslepiamas ir užsakomasis monografijos

---

1 Mindaugas Tamošaitis, *Didysis apakimas: Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010; *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2012; *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014; *Skausmingas praregėjimas: Lietuvių rašytojai Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2014; *Prieštaringas iš(si)laisvinimas: Lietuvių rašytojai tautinio atgimimo laikotarpiu*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2016.

pobūdis: „Knyga, atsižvelgiant į poeto anūko Audriaus Matuzevičiaus ir sūnaus Kornelijaus Matuzevičiaus pageidavimą, sudaryta iš dviejų dalių: maždaug du trečdaliai yra skirta Eug. Matuzevičiaus biografijai, atskleidžiant svarbiausius gyvenimo ir kūrybos momentus; trečdalyje knygos publikuojami šio poeto skirtingais laikotarpiais įvairiomis temomis parašyti eilėraščiai (juos stengtasi atrinkti atsižvelgiant į gyvenimo saulėlydyje paties poeto padarytą atranką ir į jo artimųjų pateiktus pastebėjimus, patarimus). Tokia leidinio struktūra skaitytojui sudarys gana visapusišką vaizdą apie Eug. Matuzevičių kaip asmenybę ir kūrėją.“ (p. 16–17). Matuzevičiaus eilėraščių ir Tamošaičio monografijos dalys knygoje apylygės (jei Sventicko prisiminimus išskirsime kaip atskirą dalį, paaiškės, kad jos visai lygios, tačiau tai neesminga). Tiesą sakant, monografijos ir poeto eilėraščių sudėjimas į vieną storą, sunkią knygą man neatrodo funkcionalus. Tikrai reikėtų elegantiškos Matuzevičiaus eilėraščių rinktinės, išvalytos nuo priverstinės sovietinių metų ideologizacijos, tačiau kaip atskiro leidinio. Šį kartą apsispręsta kitaip.

Monografija *Mes esam Šiaurės krašto...* parašyta tradiciškai, laikantis chronologinių poeto gyvenimo datų, nuo vaikystės, mokslo, darbo, įvairios veiklos metų iki mirties. Nebūtų istorikas, Tamošaitis papasakoja ir tėvų, Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių, sugrįžimo į Lietuvą ir įsikūrimo Krinčine istoriją, mato šeimoje būsimo poeto pažiūrų („ištikimybės Lietuvos žemei“, p. 21) ir poetinio talento (senelė, tėvo mama, buvo gera pasakotoja; eilėraščius rašė, su Kaziu Binkiu bendravo tėvo brolis Adolfas Matuzevičius) genezę. Tamošaitis gerai žino, kokią vertę turi archyvai ir sakytinė istorija, tad monografijoje gana gausiai remiasi ir nepublikuotais šaltiniais, kaip antai: Matuzevičių memorialinio muziejaus Krinčine (Eugenijaus Matuzevičiaus tėvų archyvinė byla, Vaistinės steigimo dokumentai, Eugenijaus Matuzevičiaus biografija ir kt.), Lietuvos literatūros ir meno archyvo, Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriaus, Maironio lietuvių literatūros muziejaus medžiaga, pasikalba su Matuzevičių pažinojusiais rašytojais Algimantu Baltakiu, Algimantu Zurba ir kt. Visa tai didina jo knygos vertę, tačiau, literatūrologo žvilgsniu žvelgiant, labiausiai stinga tų šaltinių interpretacijos: knygoje jie tiesiog pristatomi, cituojami, – autorius kitokių prasmų nei tiesioginė, užrašyta, nebando išžvelgti. O jų, ypač laiškuose, sovietmečiu rašytuose emigravusiems draugams, be abejo, esama.

Monografijoje yra ir tikrai įdomių istoriko išvalgų. Antai jis gana išsamiai cituoja 1939 m. žurnale *Mūsų jaunimas* A. Verdenio pavarde pasirašytą Matuzevičiaus straipsnį „Demokratijos esmė“, kuriame, be kita ko, rašoma, kad „poetas

privalo jausti atsakomybę pašaukimui, turi jausti pareigą savo tautai. Poetas neturi užsisklęsti siaurame rate, bet privalo alsuoti nerimu to laikotarpio, kuriame gyvena“ (p. 60). Tamošaitis daro išvadą, kad poetas kritiškai vertino Antano Smetonos valdymą, nelaike jo demokratišku. Taip pat kritiškai į aną epochą Matuzevičius žvelgė ir iš laiko perspektyvos, ką liudija monografijos autoriaus cituojamas 1991 m. interviu:

Lietuvos viduje tuo metu trūko reikiamos nacionalinės bei pilietinės vienybės, sąmoningumo, vieningo Tautos fronto, sugėbančio numatyti gresiantį pavojų. Sustiprėjo opoziciniai judėjimai. Prasidėjo partinis skaldymasis, gana naivus politinis žaidimas, guodžiant save „sutarčių apsauga“, tarptautinių teisių tvirta galia. Suaktyvėjo kairysis („pažangusis“) visuomenės flangas, į kurį labai gudriai ir klastingai gravitavo SSRS Atstovybės Lietuvoje darbuotojai, specialūs agentai. (P. 60–61)

Matuzevičius atsiskleidžia kaip pilietiškas ir esmingai situaciją šalyje analizuojantis žmogus.

Jau nuo pat knygos pradžios akivaizdu, kad istoriko monografija apie poetą bus kitokia, nei būtų rašyta literatūrologo. Tarkim, skyrius „Biržų gimnazijoje“ pradedamas taip:

Pagal 1923 m. visuotinį gyventojų surašymą šalies teritorija buvo suskirstyta į 23 apskritis. Pagal plotą didžiausia buvo Šiaulių apskritis, kuri užėmė 10,3 proc. visos tuometės Lietuvos teritorijos. Savo dydžiu išsiskyrė Panevėžio, Biržų–Pasvalio, Ukmergės apskritys. Pati mažiausia buvo Šilutės apskritis, užėmusi vos 1,2 proc. šalies ploto. Didesnėse apskrityse gyveno ir daugiau gyventojų. Tam įtakos turėjo derlingesni dirvožemiai ir palankesnės sąlygos žemės ūkio gamybai. Didžiausias gyventojų tankumas buvo Marijampolės, Biržų–Pasvalio, Kėdainių, Vilkaviškio, Šakių apskrityse. (P. 27)

Kitoje šiek tiek ilgesnėje pastraipoje Tamošaitis papasakoja apie Nepriklausomybės laikų miestų tipus, išvardina, kas gavo miestų teises pagal 1931 m. priimtą naują Savivaldybių įstatymą, pamini Biržus, kur „daugumą gyventojų sudarė lietuviai, todėl Biržus buvo galima priskirti prie lietuviybės centrų“ (p. 28) ir galų gale prieina prie Matuzevičiaus gyvenimo ir mokslų Biržuose. Tai būdinga visiems knygos skyriams: jų pradžioje puslapi, du ar daugiau autorius pasakoja apie konkretaus laiko Lietuvos ir Europos situaciją. Ypač daug bend-

ros, skaičiais perteiktos informacijos skyriaus „Laikinojoje sostinėje“ pradžioje: nurodomas bendras Lietuvos gyventojų skaičius ir miesto bei kaimo gyventojų skaičius procentais, didesnių miestų gyventojų skaičiai, jų pasikeitimai per du dešimtmečius, palyginimai su 1897 m. Rusijos visuotinio gyventojų surašymo duomenimis ir t. t. Ko gero, pirmą kartą skaičiau monografiją apie poetą, kurios autorių taip žavi skaičiai: jis suskaičiuoja, kiek ir kam eilučių rašytojus triuškinančiame pranešime skyrė Kazys Preikšas, kiek kas gavo balsų, kai buvo renkama Rašytojų sąjungos valdyba 1954 m., užfiksuotas net poeto svoris kilogramais. Pats savaime matematiškas tikslumas nėra blogas, problemų atsiranda, kai skaičiais ir bendra informacija bandoma pridengti gilesnės analizės stygių. Tamošaitis rašo taip, tarsi potencialūs jo skaitytojai būtų visai nieko negirdėję nei apie XX a. Lietuvos, nei apie Europos istoriją, todėl išsamiai pasakoja apie Molotovo-Ribbentropo paktą ir jo padarinius (p. 47–50), Lietuvos okupaciją 1940 m. (p. 63–69), apie tai, kas vyko M. Gorbačiovo pertvarkos laikais ir kaip Lietuva atgavo nepriklausomybę (p. 162–168). Detaliai monografijos autorius išdėsto, tarkim, ir garsiąją 1946 m. Andrejaus Ždanovo kalbą, kurioje triuškinti žurnalai *Zvezda* ir *Leningrad*, o ypač rašytojai Anna Achmatova ir Michailas Zoščenka (p. 97–97). Taip monografijoje formuojasi labai didelė disproporcija tarp Matuzevičiaus kūrybos aptarimo ir svarbių, tačiau vis dėlto foninių istorinių ir kultūrinių aplinkybių apžvalgų.

Tiesą pasakius, jau iš knygos turinio galima susidaryti įspūdį, kad poezija monografijos autorių nelabai tedomina: tik vieno, labai trumpo (vos 3 puslapių), skyriaus pavadinimas žada, kad bus susitelkta būtent į poeziją: „Kūryba‘ po sovietų valdžios botagu“, nors nelabai suprantama, kodėl tie trys puslapiai išskirti į atskirą skyrių. Ankstesniame skyriuje „Traiškantis ‚ždanovščinos‘ volas“, kaip ir tuose trijuose puslapiuose, pasakojama apie rašytojų situaciją pokaryje, sovietinės valdžios puolimus, Matuzevičiaus darbus (mokyklų inspektorius, mokytojas, redaktorius) ir savijautą tuo akivaizdžios grėsmės metu. Konstatuoti, kad poetas pakluso reikalavimams ir „pokario metais parašė politinių eilių pagal ‚socialinius užsakymus““ (p. 115), tame skyriuje tikrai tiko. Skyrių apimtis nevienoda, ne visada aišku, kodėl išskiriama kokia nors tema. Tik trijų su puse puslapio yra ir skyrius „Besirūpinant Vytauto Mačernio literatūriniu palikimu“ (plg. „Tolesnės studijos Vilniuje“ – 28 p.). Tikriausiai taip nutiko todėl, kad monografijos autorius suvokia ir nori pabrėžti Matuzevičiaus indėlį išsaugant ir paskelbiant Mačernio kūrybą, tačiau labai griežtai laikosi chronologijos.

Todėl skyriuje „Santykis su lietuvių išeivija – ,Vidinis emigrantas““, kalbėdamas apie Bradūno ir Matuzevičiaus 6-ojo dešimtmečio pabaigos korespondenciją ir iš laiškų perrašydamas poetų vienas kitam siunčiamų knygų sąrašus, pamini, kad Matuzevičius siuntė Bradūnui Mačernio biografiją, nuotrauką, eilėraščių (p. 137), bet iš esmės į tą temą nesigilina. Laiškuose abu poetai tikrai nemažai rašo apie Mačernį, tačiau Tamošaičiui įdomūs tik pliki faktai, o ne kokios nors nuomonės, interpretacijos ar komentarai. Pasakodamas jau apie Nepriklausomos Lietuvos laikotarpi, Mačernio temai Tamošaitis skiria tuos keturis su puse puslapio, jam svarbus įvadinis Matuzevičiaus straipsnis Mačernio knygai *Po ūkanotu nežinios dangum* (1990) bei 1991 m. Plungėje vykusios konferencijos pranešimų pagrindu sudarytas leidinys *Vytautas Mačernis*, kuriam pratarinę taip pat parašė Matuzevičius. Tamošaitis ją gausiai cituoja.

Monografijoje Tamošaitis pamini pirmąją Matuzevičiaus publikaciją (dar gimazisto eilėraščių „Rogutėmis nuo kalno“; išspausdintą 1932 m. vaikų žurnale *Žvaigždutė*, p. 40), tai, jog pradedantysis poetas „ne tik daug rašė, bet ir dažnai keitė savo eilėraščių tematiką“ (p. 41), gana plačiai pasakoja apie „Šatrijos“ draugiją ir ką tuo metu Matuzevičius veikė ar rašė. Tačiau problemiškesniausia, kad kalba apie poeziją knygoje dažniausiai apsiriboja būtent trumpa tematine poezijos apžvalga, pajavirinama viena kita platesne citata iš kokio nors paties Matuzevičiaus interviu ar jo knygos recenzijos:

Eug. Matuzevičius pradėjo detaliau domėtis Kuršmarių žvejų gyvenimu. Poeto teigimu, „jūra – kontrastas lygumoms, nerimo, ilgesio, kovos, meilės įkvėpėja. Mane labai traukė didžioji jūros neramybė. Traukė romantika. Nenusivyliau pirmą kartą pamatęs Baltiją. Ir jūra, ir Šiaurės Lietuvos lygumos – tie du kontrastai – skamba mano poezijoje“. Taip poetas praplėtė savo kūrybos tematiką, taip pat iš dalies atnaujino jūros motyvus, kurie būdingi jo jaunystės eilėraščiams. Poeto teigimu, jam vėl ėmė gaiviau plakti lyrinė srovė, kūryboje suskambėjo emocinis pradas ir įtaigiau pradėjo skambėti poetinis žodis. Jūra poetui išliko svarbi per visą jo likusį gyvenimą. (P. 132)

Faktiškai taip parašyta visa monografija, iš kurios, jei apie Matuzevičių nieko nežinotum, liktų įspūdis, kad koks nors jaunųjų poetų konsultavimas, o ne eilėraščiai ir vertimai, buvo svarbiausia jo gyvenimo veikla. Kartais didelė eilėraščių citata pateikiama kaip skyriaus epigrafas (beje, tokį epigrafą iš Literatūros

ir meno archyve rasto Matuzevičiaus teksto knygos priešlapyje Tamošaitis užrašo ir visai monografijai), gana išsamiai cituojamas 1949 m. eilėraštis „Laikmečio spalva“ (p.107–108), ištisai – „Krinčino himnas“ (p. 153), Baltakio ir Bernardo Brazdžionio eilėraščiai, dedikuoti Matuzevičiui (p. 158–159, 189–190), tačiau visi šie eilėraščiai – tik bendrų autoriaus teiginių iliustracijos, iš esmės apie juos nepasakoma nieko.

Tamošaičio monografijoje, skirtoje Vincui Krėvei, rašytojo grožinės kūrybos ignoravimą savotiškai pateisino knygos pobūdžio apibrėžimas pavadinime – „Politinė biografija“. Kalbėdamas apie Krėvės romaną *Miglose*, istorikas citavo recenzentus, memuaristus, tačiau neformulavo savo paties požiūrio, nebent juo laikytume paskutinę skyriaus frazę: „reikia tik pasidžiaugti, kad V. Krėvė pirmosios sovietų ir nacių okupacijos metais savo literatūriniuose kūriniuose niekur nepagarbino okupacinių valdžių“ (p. 240). „Nepagarbinimas“ ar priverstinis nusilenkimas valdžios diktatui pabrėžti ir monografijoje apie Matuzevičių. Rašytojo laikysena istorinėse pervartose, aišku, svarbi, bet ji anaipatol ne viską pasako apie rašytojo kūrybą. Susikoncentravęs tik ties rašytojo ir politinės valdžios santykiu Tamošaitis padaro tokias stulbinančias išvadas:

Eug. Matuzevičius su savo šeima, dviem mažamečiais vaikais, nepilnamečiu broliu ir bedarbe motina liko gyventi okupuotoje Lietuvoje, tai ir lėmė, jog buvę draugai K. Bradūnas ir E. Matuzevičius literatūros srityje pasiekė priešingų rezultatų: vienos sąlygos dirbti laisvoje šalyje (K. Bradūnas apsigyveno JAV) ir visai kitos – LTSR, kurioje, kaip matysime, kūrėjams teko dirbti vykdant ne savo, bet valdžios direktyvas. (P. 90)

Be abejo, Bradūno ir Matuzevičiaus gyvenimai klostėsi skirtingai, tačiau kas gi yra „priešingi rezultatai“, kai kalbame apie kūrybą? Politinė valdžia gali sunaikinti ir fiziškai patį rašytoją, ir jo talentą. Be jokios abejonės, gyvenant laisvoje šalyje, Matuzevičiaus poezija būtų buvusi kiek kitokia, tačiau esama rašytojo asmenybės, talento prigimties ir savitumo, kurie visada išlieka, ir bet kuriomis sąlygomis Matuzevičiaus poezija būtų buvusi kitokia nei Bradūno ar kurio kito. Tai ne „priešingi“ kūrybos rezultatai, o tiesiog kitokie.

Be abejo, artimų mokslo šakų atstovai, ėmę dirbti vieni kitų darbus, gali pasiekti netikėtų ir įdomių rezultatų. Recenzuojamos knygos autoriui šį kartą to padaryti nepasisekė.

